

Література

1. Чиркин В. Е. Современное государство. — М.: Междунар. отношения, 2001. — С. 312–315.
2. Чарльз Ф. Эдрейп. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социального преобразования. — М.: Информ-М; Весь Мир, 2000. — 320 с.
3. Общая теория государства и права. Т. 1. Общая теория государства / Отв. ред. Д. А. Керимов, В. С. Петров. — Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1988. — С. 78–141.

УДК 340.113

*А. П. Овчинникова***ЮРИДИЧНЕ МОВЛЕННЯ:
СИСТЕМНІ ТА НЕСИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ**

Жодна концепція, що претендує на роль загальної теорії систем, не може ігнорувати мовну прагматику, в якій слово «система» так або інакше наповнюється сенсом. Системою є те, що задовольняє хоча б одному з визначень, які вживаються, чи одній з експлікацій терміна «система». Параметрична теорія систем визначає систему як довільну річ, коли її відношення (при іншому визначенні — якості) задовольняють певній властивості (при іншому визначенні — певному відношенню) [1, 120–121]. В означеннях важливим є саме порядок подання промови в вигляді системи: по-перше, припускається відомим, в якому сенсі даний об'єкт розглядається як система, по-друге, обирається така структура, яка відповідає передбачуваній визначеності, і, по-третє, «будь-яка річ» стає тим, чим реалізуються вибрані відношення (властивості), — системою властивостей або системою відношень.

Усіляка мова, яка промовляється, переслідує мету. Цій меті повинна відповідати деяка структура або форма мови. Форма обирається в залежності від мети, і під форму обирається матеріал. Це відповідає уявленню об'єкта як системи. Взагалі не треба знати системного підходу для того, щоб визначити мову як систему. Будь-який оратор підсвідомо цим підходом користується. Він до своєї промови ставить як до системи, бо використання системного методу може дати результат.

Як відзначено вище, яка-небудь система, а мова і є система, характеризується специфічними системними параметрами. Наприклад, кажуть: «Захарченко виголосив яскраву захисну промову». Характеристика «яскрава» не буде специфічно системною характеристикою. «Виголосив захисну промову натхненно» — теж не є специфічною системною характеристикою. Специфічно системними характеристиками будуть ті, які треба не бездумно застосовувати до будь-яких систем. Коли ми говоримо: «Його обвинувальна промова була цікавою за змістом, але він її промовляв монотонним стилем», то у даному випадку не йдеться про системну характеристику, а просто вказуються ознаки об'єкта, для якого не вимагається системного уявлення. Але в нашому прикладі ми

говоримо про невідповідність форми та змісту. Для нас цікаво, відповідає чи не відповідає структура промови змісту, тобто елементам мови. Нас цікавлять відносини елементів другого порядку, тобто відносини між формою та змістом. Це вже можна примінити до будь-яких систем.

Для будь-якої системи доцільно поставити питання: у якому відношенні знаходиться її структура з відповідними їй елементами? Такі характеристики є системними характеристиками. І тоді ми вказуємо значення цих характеристик: відповідна чи невідповідна. Ось це вже й називатиметься системним параметром [1, 145–177].

Отже, у кожній промові можуть бути вказані та виділені системні параметри. З точки зору мовної комунікації цікаві не всі системні параметри, а лише окремі з них. Наприклад, центрованість. Відносно кожної із систем питання про те, центрована вона чи ні, має сенс. Кожна система центрована і нецентрована. Системи, в яких відносини між елементами встановлюються через один виділений елемент, зветься центрованими. Де всі питання вирішує одна людина, центрованість виявляється чітко. Центр може належати самій системі, а може не належати й бути виведеним за її межі.

В якому значенні мова може бути центрованою? У внутрішньому чи у зовнішньому? Мова — внутрішньо центрована система тоді, коли в ній є одне суттєве судження, яке надає сенс усім останнім, і ці судження без головного судження стають несуттєвими. Зрозуміти кожну промову можливо тільки через деяку центральну тезу.

Система може бути зовні центрованою, коли промова підлягає не лише своїм законам, дуже сконцентрованим на розв'язанні одного завдання. У цій промові будь-яке судження буде цілісним у тому випадку, якщо буде підлягати зовнішній до промови меті і тоді системою є сама промова, а центром — слухач. Сама по собі промова не має на увазі слухача. Нам зараз нудно читати промови римських сенаторів, тому що ми їх читаємо з точки зору сьогодення дня. Вони були зрозумілі слухачам того часу.

Поняття цілісності [2] також слід застосовувати до будь-яких систем аргументовано. Уявимо собі, що складається список групи. Звичайний спосіб — алфавітний, місце прізвищам визначене. Можна за роками народження, за числами, місяцями і т. п. Система буде іншою, але все одно цілісною. Коли довільно складається список — тоді передбачити не можна. Більш цілісною буде система, в якій задається порядок. Ступінь цілісності мінімальний там, де порядок заданий однозначно, а максимальний там, де елементи можуть ставитися у будь-якому порядку.

Ми часто говоримо, що такий-то виголосив цілісну промову. Це означає, що все у промові працювало на якусь мету. На рівні техніки мови відсутні сторонні елементи. Добре це чи погано? Це залежить від мети. У живій мові абсолютно повна цілісність може бути згубленою. Нормальна мова знаходиться посередині між максимальною та мінімальною цілісністю.

Ми не помітили, як намагались сформулювати системну закономірність. Системні параметри корелюють між собою. Одні параметри супроводжують

один одного, а інші виключають один одного з тим чи іншим ступенем вірогідності. Організуючи промову, не обов'язково думати про всі параметри, коли є один параметр, інший — з'являється. Щільна кореляція системних параметрів указує на закономірність.

Наприклад, щільно корелюють параметри центрованості і надійності: жодна центрована система не надійна цілком. Стосовно нашого випадку ця центрованість означає, що якщо в промові викинути ту фразу, заради якої будується промова, то промова розпадається. Те ж стосується зовнішньої центрованості. Будь-який оратор знає, що не можна виголосити промову захоплено, говорячи в дупло. Без слухача промова не суттєва.

Однак системний підхід не може замінити змістовного аналізу. Основним питанням, яке повинне вирішуватися теорією публічної мови, є питання про відновлення природного мовного процесу, властивого буденній мові, в умовах публічної промови. Питання це постає у зв'язку з тим, що під час публічного виступу у комунікативному процесі виникає більше перешкод, ніж при буденній мові, і необхідно знайти шляхи для їх усунення. Для цього, у першу чергу, варто врахувати дані психології про внутрішній бік промови. Крім власне психології та психолінгвістики цікавий матеріал для досліджень у цій галузі дає система К. С. Станіславського, розроблена ним психологія творчості актора, тому що вона має за мету знайти спосіб відновлення нормальних психічних процесів і природної поведінки актора на сцені чи повернути на сцену те, що в житті є нормальним для кожної людини [3]. Вибір буденної промови як відправного пункту для побудови теорії публічної мови обґрунтований тим, що саме в буденній мові спостерігається використання найбагатших засобів мовної комунікації, зустрічаються різноманітні ситуації спілкування.

Публічна промова, беззаперечно, утворилась на основі буденної мови, але в процесі розвитку виробила специфічні прийоми використання мовних засобів, які застосовуються в буденній мові. Ці прийоми, які обумовлені різними естетичними, політичними, етичними та іншими екстралінгвістичними факторами, змінюються від епохи до епохи, то наближуючи публічну мову до буденної, то викликаючи більш-менш відчутну різницю між ними. Однак елементи буденної мовної комунікації завжди присутні в публічній мові.

Теоретики публічної мови постійно звертаються до фактів буденної мови. Однак слід зазначити, що навіть виразна публічна мова використовує лише частину інтонаційного багатства буденної мови.

Зустрічаються нечисленні заперечення проти впливу буденної мови на публічну. Правда, в буденній мові рідше, ніж на сцені, зустрічаються яскраві вольові та емоційні інтонації, тому що буденні ситуації не вимагають таких дуже часто. Але, звичайно, і в житті бувають гострі колізії, що породжують яскраві інтонації, гідні навіть трагедій Шекспіра.

Звичайно, спілкування за допомогою буденної мови не завжди протікає гладенько: бувають труднощі при висловленні думок, неточності, непорозуміння, викликані імпровізованим характером повсякденних бесід. Здібність користуватися мовою різна у різних людей. Тому повинні розрізнятися хороші, ви-

разні та погані, невизначені висловлювання. Вивченню підлягають і ті, й інші в залежності від завдань аналізу.

Джерелами фактичного матеріалу для розроблення теорії публічної мови є: буденна мова, публічна мова та різні дослідження в галузі психології, нейрофізіології, лінгвістики. Аналіз фактів буденної мови дозволяє судити про нормальне протікання мовного процесу, що слід установити в публічній мові, та виявляє можливості збагачення запасу мовних (особливо інтонаційних) засобів виступаючого публічно. Крім того, більш глибока свідомість буденного мовного процесу дає можливість розробляти критерії для оцінки актів публічної промови.

Публічна мова юриста як джерело фактичного матеріалу дає можливість спостерігати за способами використання в ній мовних засобів, систематизувати та узагальнювати досвід кращих представників цього виду спілкування, виявляти типові для публічної мови помилки, уточнювати її норми та методичні прийоми.

При вивченні актів публічної промови зустрічається ряд дуже серйозних труднощів. Їх причиною є те, що промовець неспроможний охопити весь процес спілкування в цілому. Публічна (і тим більш буденна) мова являє собою систему різних елементів; той, що говорить, той, що слухає, взаємодія між ними, мовний потік, реакція слухачів і т.д. Недарма говориться, виступ у суді, що вистава, художнє читання, лекція, промова і т.п. — це результат взаємодії того, хто говорить, і того, хто слухає.

Спостереження над актами публічної промови показують, що вони відрізняються один від одного за метою, мовними ситуаціями, естетичною направленістю та іншими ознаками. Наприклад, мова актора відрізняється від мови диктора, мова викладача від мови юриста і т.п.

Лінгвістичні чи психологічні дослідження як джерело фактичного матеріалу для теорії мови мало використовуються. Можна з впевненістю стверджувати, що методи експериментальної психології можуть бути плідними для розкриття ряду явищ, пов'язаних із підготовкою до виступу та його сприйняття, а також із вираженням психіки того, хто говорить під час виступу.

Особливим предметом для вивчення є розвиток публічної мови юриста. Корисно було б прослідкувати зміну норм публічних виступів у різні епохи. Іноді трапляється так, що сучасний стан публічної мови не задовольняє нас, бо він оцінюється з точки зору ідеалів минулого «золотого віку». Цікаво зазначити, що керівництва зі сценічної мови, випущені за останні сто років, постійно вказують на низький рівень акторської мови. Очевидно, критичні зауваження відбивають не спад сценічної мови, а, швидше, постійно зростаючі вимоги до неї. Те ж стосується і юридичного красномовства.

Доцільно виділити три аспекти теорії публічної мови: аспект описуючий (чи дескриптивний), аспект генеративний та аспект сприйняття. Описуючий аспект належить до аналізу публічної промови як виду мовного спілкування, до класифікації публічних виступів та використаних мовних засобів (зокрема, інтонації). Іншими словами, у цьому аспекті розглядаються акти публічної

промови, що вже відбулися. У генеративному аспекті вивчається процес народження публічних виступів (включаючи підготовку до них). Аспект сприйняття стосується кола питань про реакцію слухачів на публічні виступи, про розуміння їх змісту, вимоги до роботи виступаючого.

Дослідження публічної мови має дві основні мети. Передусім аналіз публічних виступів може збагатити наші знання як про мовну комунікацію, так і про психічний бік промови. На відміну від буденної мови, де процес породження в основному автоматизований і в деталях не усвідомлюється тим, хто говорить, у публічній мові відбувається деавтоматизація цього процесу. Внаслідок він стає доступнішим для дослідника.

Друга мета пов'язана з практичною діяльністю виступаючих публічно. Детальне вивчення публічної мови, теоретичне осмислення одержаних даних дозволяють поліпшити методику навчання публічній мові, а також методику підготовки виступів (так званої виконавчої роботи).

Кілька речень про навчання юридичному красномовству. Для цієї мети можна використати властивість людини говорити в повсякденній обстановці. Цю властивість необхідно розвивати, тому що текст публічної мови зазвичай повинен бути більш ретельно розроблений, звуки мови доводиться вимовляти більш інтенсивно і виступаючий змушений систематично контролювати свою мову й поведінку. У ході навчання варто деякі процеси мови, які автоматизувались у свідомості, зробити усвідомленими.

Навчання юридичному красномовству поділяється на три етапи: 1) освоєння теоретичних знань про психіку та мову людини, що допомагають в подальшому контролювати свою мову і поведінку; 2) освоєння техніки мови, необхідне для того, щоб мовний апарат міг з необхідною силою продукувати мовні звуки і витримувати збільшене навантаження під час роботи в умовах публічної промови; 3) спеціалізація виступаючого в залежності від основного стилю та виду мови, із якими він, головним чином, «матиме справу».

Варто зазначити, що спеціалізація навчання поки що розроблена майже тільки для сценічної мови. Для інших видів публічної промови відсутні надійні методики, і їх, як правило, підміняє та ж методика навчання сценічній мові. Однак ряд видів юридичного красномовства не потребує такого яскравого виявлення почуттів, яке властиве сценічній мові. Крім того, методика сценічної мови нічого не дає для імпровізації мови. Імпровізувати вчить методика ораторської мови, але вона, як правило, нехтує інтонаційними засобами та психологією мови.

Ще одним невирішеним питанням методики навчання юридичному мовленню є питання про психотехніку промовця. За висловом К. С. Станіславського, психотехніка — це техніка органічної поведінки при мовленні. За аналогією з цим визначенням можна говорити про психотехніку виступаючого як про техніку нормальної, природної поведінки в умовах публічного виступу. Досі психотехніка посідає провідне місце в навчанні акторів, читців, дикторів. Однак психотехнічна підготовка юристів, політичних діячів — річ майже невідома. Тим паче практика юридичного мовлення, що виявляє недоліки психічного боку мовних актів, прямо вказує на необхідність такої підготовки.

Так, організація усного спілкування не може опиратися тільки на аналіз системних характеристик комунікації. Потрібне залучення структурного й змістовного підходів до цієї організації — системний підхід у жодному випадку не повинен розглядатися у ролі універсального відмикача до вирішення усіх проблем.

Література

1. Усов А. И. Системный подход и общая теория систем. — М.: Мысль, 1978. — 272 с.
2. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания. — О.: Астропринт, 1999. — С. 234–251.
3. Станиславский К. С. Об искусстве театра: Избранное. — М.: ВТО, 1982. — С. 189–191.

УДК 340.113

П. М. Балтаджи

МОВА ЯК ЗАСІБ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Останнім часом широко обговорюється питання розвитку спеціальної, юридичної мови (мови права) як способу усунення лінгвістичних недоліків, що негативно впливають на правовий процес. Дана проблема знаходиться на стику правознавства і мовознавства, тому вимагає одночасно лінгвістичного та юридичного аналізу. Питанню юридичної мови присвячено ряд статей та науково-методичних розробок вітчизняних та західних авторів: Н. В. Артікуці, Д. Х. Баранника, С. П. Кравченко, Ю. Ф. Прадіда, Е. С. Шугріної та ін.

У літературі наведені різні визначення поняття юридичної мови. Мова права характеризується як: різновид літературної мови, один з функціональних різновидів ділового стилю [1]; спосіб законодавчої та правозастосовної діяльності, спосіб фіксації норм права; спосіб вираження юридичної думки і реальності, який базується на формі загальнонародної мови [2]. Роблячи різні акценти, фахівці зазначають, що ця категорія залежить від ряду складових: від мови народу в цілому, від стану суспільства та ступеня його розвитку, від рівня сформованості права

Мова — це один з робочих інструментів юридичної техніки. У даному контексті під юридичною технікою розуміється сукупність правил, засобів та прийомів розробки, оформлення і систематизації юридичних текстів з метою досягнення їхньої ясності, зрозумілості і ефективності [3]. Кажучи про юридичну техніку, дослідники називають різні вимоги щодо мови документа, при дотриманні яких ми можемо говорити про логічність, лаконічність, чіткість і цілісність юридичного тексту як однієї з форм вираження права. Адже саме від досконалості юридичного тексту залежить розуміння і відповідно правильного застосування правових приписів.

Мовні правила, дотримання яких потребує оформлення юридичного тексту, розроблені теоретиками права та мовознавцями. Вони поділяються на загаль-